

Dimitrije Kydones grčki teolog XIV. vijeka.

Piše Juraj Pavić, gk. svećenik.

I. Teološke grčke prilike u XIV. vijeku

SUMMARIUM.

Byzantii saeculo XIV. singularis quidam motus sub nomine Hesychasmi animos hominum perstrinxit, de cuius causis ad hunc usque diem non satis constat. Opiniones Uspenskii, Trojckii, Gassii, Papamichaelis, Ehrhardii partem tantummodo veritatis continent. Hic motus recte tunc demum illustrabitur, quum opera omnium eorum virorum, qui eum participaverunt in lucem prodierint. Hesychasmus amplexus est Bulgariam et Serbiam ideoque eo majorem nostram attentionem meret. Nucleus autem philosophicus totius motus disputatio erat, utrum esse divinum, operatio divina ad intra et operatio divina ad extra unum idemque essent. Haud pauci Graecorum hanc quaestionem in theologia occidentali jam solutam invenerunt praesertim vero in operibus D. Thomae Aquinatis, qua de causa de his eius operibus theologos graecos docere laborant. Quorum principem locum Demetrius Cydones obtinuit.

Natus est circa annum 1320. Thessalonice e nobili familia. Quum anno 1342. seditio orta esset proletariorum, qui zelotae dicebantur, urbem natalem deserere coactus Constantinopolim fugit. Ibi amicitiam et fiduciam adeptus imperatoris Joannis Cantacuzeni, qui amicus erat Hesychastarum, delegatus negotiis diplomaticis obeundis in Italiam mittitur. Tempus, quo in Italia erat, inter annos 1343. et 1353. cadit. Hoc tempore Cydones latinum sermonem edidit versionemque operum s. Thomae et s. Anselmi aggressus est. Multas amicitias cum eximiis Italiae humanistis coluit. Anno 1374. Cydones in Graecia degebat et Gregorio pp. XI. frequentes epistulas inscripsit ab eoque accepit. Jam senex iterum in Italiam reversus est. Mortuus est circa annum 1400.

Activitas theologica Demetrii Cydonis magna est, quippe quae versiones et opera originalia complectitur.

Inter versiones numeranda sunt: a) Summa contra gentes confecta anno 1355. b) Summa theologica; pars I, Ia Iae, IIa Iae et aliquot fragmina partis III. Versio confecta est anno 1396. c) ad Cantorem Antiochenum. d) Symbolum fidei. e) Sermo de festo Corporis Christi. f) Soliloquium s. Augustini. d) S. Anselmi Cur Deus homo. De processione Spiritus S.

Opera originalia sunt a) Apologia S. Thomae b) De contemnenda morte c) Sermones de S. Laurentio; in Annuntiationem B. M. V. Magni

sunt momenti epistolae ejus excellentissimis viris illius temporis inscriptae. Quam multos lectores opera ejus nacta sint optime e magna copia chirographorum qui ea continent apparet.

Ut igitur brevi comprehendamus: meritum Demetrii Cydonis in eo consistit, quod labore suo theologico theologiae occidentali viam expediuit in Graeciam regenerare vitam ecclesiasticam nitens.

Stotinu godina prije nego se srušilo veliko bizantinsko carstvo i svojim ruševinama pokrilo hiljadugodišnje tečevine grčkoga duha, zabilježila je historija jedan veliki teološki pokret, koji je za istočnu crkvu od velikog, ako ne od odsudnog zamašaja. Taj pokret nosi na sebi mističko obilježje a poznat je pod imenom hesychastičnoga gibanja¹⁾. Potrajavši preko 50 godina zauzeo je maha u svim krajevima, gdje je živjelo istočno monaštvo: u Maloj Aziji, Grčkoj, Bugarskoj i Srbiji. Apstrahirajući od njegovih nekih ekstravagantnosti i teoloških nekorektnosti izgleda, da je grčki duh još posljednji put pokušao da stvori nešto velikog – u Hesychizmu iscrpljena je zadnja snaga grčkih bogoslovskih mislilaca. I ako je teologija Hesychasta prikrivena nekim dosta tajanstvenim velom, ipak nam je u novije vrijeme prilično osvijetljena trudom dvaju istraživaoca K. Holla²⁾ i G. Ch. Papamichaela,³⁾ pa zato se ne ćemo pobliže njome baviti osim u koliko nam bude potrebno za jasniju sliku našega predmeta. Valja nam ipak spomenuti neka općenita mnijenja o Hesychastima i ovome gibanju. –

Teodor Uspenski⁴⁾ promatra ga kao trvenje dvaju filozofičkih pravaca: aristotelizma i platonizma. Trojcki kao nastavak arzenijanskih borbi, kojima je jezgra bio antagonizam među svjetskim klerom i t. zv. zelotima. A. Ehrhard⁵⁾ vidi u hesychastičnom gibanju reakciju grčke nacionalne teologije, osobito ekstravagantne mistike protiv navale zapadne trijezne školastike. W. Gass⁶⁾ misli da se u hesychizmu stopiše dva smjera grčke mistike, jedan spekulativni, koji ide od Pseudo-Dionizija i Maksima Confessora i drugi praktični od Makarija Egipatskog

¹⁾ F. Stein: Studien über die Hesychasten u österr. Vierteljahrschrift für kath. Theol XII (1875) Heft II. K. Krumbacher: Gesch. d. byzant. Litteratur. München 1897 str. 100 u. O. Tafrali: Thessalonique au 3. XIVme siècle. Cap. IV. La querelle hésychaste pg. 170–203. Paris 1913.

²⁾ K. Holl: Enthusiasmus und Bussgewalt beim griech. Mönchtum. Leipzig 1398. str. 215.

³⁾ G. Ch. Papamichael: Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς. Alexandrie 1911. J. Соколовъ у Журнал министр. нар. просвѣщенія 1913. pg. 379. ss.

⁴⁾ Очерки по исторіи визант. образованости. С. петербург. 1891.

⁵⁾ K. Krumbacher I. c. pg. 43.

⁶⁾ Die Mystik des Nikol. Cabasilas. Leipzig 1899. str. 35–63.

i Joana Klimaksa. Prema najnovijem rezultatu spomenutog Grka Papamichaela uzrok bi hesychasta bio u općem mističnom gibanju, koje je tada zauzelo maha ne samo na zapadu nego i na istoku i to poglavito na Gori Athosu. K tomu se u taj mistički svijet uvukao monah iz Kalabrije imenom Barlaam sa zakutnom mišlju latiniziranja. Papamichael drži, da je Barlaam došao u Grčku po napatku Rima, da sondira teren uniji. No pošto je vidio, da atonski monasi imaju najveći upliv na službenu bizantinsku crkvu, i da su upravo oni najžešći neprijatelji zbliženja s Rimom, to je išao za tim, da ovaj upliv i autoritet sv. gore potkopa. Za nišan poslužila mu pretjerana askeza. Tako je slično sudio i prije njega Rus Radčenko.⁷⁾ On je nalazio mnoge tragove hesychastičnog misticizma već u zapadnih bogoslova, među inima u Richarda od St. Viktora i Ekkarta njemačkog, osobito u njegovoj misli o t. zv. Seelengrund, zatim u Taulera i dr. Dapače tvrdi, da je neobična sličnost među vodom Hesychasta Palamom i Skotom Eriugenom.⁸⁾

Ne sumnjivo je, da nijedno od ovih mnijenja ne sadržaje potpune istine, nego svako tek djelomice. Katoličke istraživaocce čeka i ovdje neobrađeno tlo.

Cijeli pokret grupisao se oko dvaju ličnosti: Gregorija Palame⁹⁾ kao vođe i Gregorija Barlaama¹⁰⁾ kao protivnika. Zato se i pristaše Hesychasta zovu Palamite a protivnici Barlamite. Na strani prvih bili su car Joan Kantakuzen, patrijarke carigradski Izidor, Filotej i Kalistos, jedan monah imenom David, metropolita Teofan iz Niceje, nadbiskup Nilos Kabasilas i dr. Kasnije pristaše k njima Josip Bryenios, Marko Eugenikos i čuveni Georgios Scholarios. Na protivničkoj strani bio je umni historik Nikefor Gregoras, iza odlaska Barlaama duševni vođa, patrijarke Ignacije i Izidor Antiohijski, Georgije Lapithes, Izak Anchyros, dogmatik Joanes Kyparissiotis, carigradski patrijarh Joan Kalekas i monah Manuel Kalekas, pak nadasve neumorna braća Dimitrije i Prochor Kydones, koji su uz Barlaama i Gregorija Akyndina razvili najintenzivniju djelatnost.

⁷⁾ Religioznoje i literat. dviženije vo Vizantiji i Bolharii o XIV. vjeka. Kiev 1902. pg. 80 ss.

⁸⁾ *ibid.* pg. 126. -- К. Радченко: Къ исторiи фило-офско-религи-ознаго движенiя въ Византии и Болгарii XIV. вѣка. Научно-литературный сборникъ галицку-русской Матици II (1902) Львовъ 1902. год.

⁹⁾ Prema najnovijem rezultatu istraživanja valja uzeti godinu rođenja IX Gregorija Palame 1296. i prema svjedočanstvu Philostija (Byzant. Zeitschrift GVIII (1909) str. 641), a godinu smrti prema jednoj bilješci u Cod. Megaspeion 1357/8. (N. Bees: *Tò êtos tês teleutês Grhgoriôn Palamâ Athnâ* 16 (1904) pg. 638. cit. Byzant. Zeitsch. XIV. (1905) str. 667).

¹⁰⁾ K. Krumbacher: *Gesch. d. byz. lit.* pg. 102.

Sukus hesychastičke nauke bio bi ovaj: Taborsko svjetlo, za koje su Hesychaste mislili, da ga u svojoj *ἡσυχία καὶ προσευχῇ* vide, jest nestvoreno. Ono doduše nije Samo biće Božje (*ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ*), nego iz bića na svece (Hesychaste?) proizlazeća neka djelatnost Božja (*ἐνέργεια, θεότης*) – neko niže božanstvo. Taborsko (božje) je svjetlo, nestvoreno, ali se može vidjeti tjelesnim očima, ne naravskim nego nadnaravskim načinom i tko ovo svjetlo vidi i ima, taj više ne spoznaje Boga u slici nego uistinu, on ga ima u sebi, on prima atribute Božje. On postaje *ἀναρχος, ἀκτιστος, θεὸς* pače i *θεός*.¹¹⁾

Teološko dublje naobraženima nije bilo teško otkriti fundamentalnu pogrešku Hesychasta, koja se sastojala u nerazlikovanju esse Divinum, operatio Divina ad intra i operatio Divina ad extra.

Pošto je ova kwestija davno već i precizno bila riješena u zapadnih teologa, napose u sv. Tome Akvinca, privodili su Antihesychaste dokaze ovih i tako otvarali put školastičnoj filozofiji u grčku teologiju srednjega vijeka. Ovim dokazima pristaše hesychazma kao slabiji teolozi nisu mogli odoljeti. Da se ipak obrane protiv sile argumenata pozvaše u pomoć nacionalni grčki osjećaj a dobro im došlo i tadašnje političko komešanje. Oni proglasiše svoje teološke neprijatelje *λατινόφρονες* pa tako povukoše teologiju u vrtlog svakidašnje političke borbe, u koju se umješala pače i ulična svjetina.¹²⁾ Time je već à priori bilo odlučeno o pobjedi Hesychasta.

U protjeku od deset godina (1341—1351.) održano je pet sinoda. Bizantinski episkopi osim trojice i dvor istupiše na obranu Hesychasta, a njihova vođu Gregorija Palamu proglasiše braniteljem ortodoksije.¹³⁾ Samo na jednoj sinodi (1345.) bude Palama odsuđen. I tako pobjeda Hesychasta ne znači drugo nego otklon zapadne školastike,¹⁴⁾ te ustajenje jednog nekorektnog teološkog i mističnog pravca u grčkoj crkvi.¹⁵⁾

U cijelom ovom teološkom pokretu XIV. vijeka živo je udioništvovao, kako već spomenusmo i Dimitrije Kydones, ličnost, koja je u grčkoj bogoslovskoj znanosti ovoga stoljeća te u historiji zbliženja obiju crkava ostavila časnu uspomenu i veliko ime. O njemu je nažalost

¹¹⁾ Cod. graec. Monac. CCXXIII fol. 44 b sadržava jednu vrlo preglednu sliku hesychastičke nauke u obliku vjeroispovjesti Akyndinove. Ulomke saopćio Stein l. c. str. 76 ss.

¹²⁾ U tom je zanimiv još neizdani rukopis Cod. graecus Monac. 508. — Vidi i H. Gelzer: Abriss d. byzan!. Kaisergeschichte u Krumbachera l. c. pg. 1059.

¹³⁾ Gregorije Palama kanonizovan je svečano na sinodi carigradskoj god. 1368. po svome starom prijatelju patrijarki Filoteju, Njegova uspomena poštuje se u grčkoj crkvi na 2. nedjelju Velikoga posta ili na nedjelju ortodoksije.

¹⁴⁾ Krumbacher l. c. pg. 44.

¹⁵⁾ O njem napisao dobru studiju Themisloko X. Stauros u Ateni 1903.

vrlo malo pisano i poznato a njegova djela pokriva na prst debela prašina po raznim bibliotekama Evrope. Mi ćemo se zadržati više kod neobjelodanjenoga još materijala.

II. Život Dimi'rija Kydona.¹⁶⁾

Obitelj Kydona bila je odličnija i u Grčkoj dosta raširena.¹⁷⁾ Historik Pachymeres spominje Kydone u Solunu već prije 1260. god.¹⁸⁾ Tamo je rođen i naš Dimitrije negdje oko 1320. god. Da ovo stoji dokazom je, što on sam nazivlje Solun svojom domovinom,¹⁹⁾ te što gotovo svi rukopisi, u kojima se nalaze njegova pisma bilježe Kydona *ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης* ili *Θεσσαλνικεύς*.²⁰⁾ I Karlo Krumbacher na temelju ovih pisaca nekako naginje Solunu²¹⁾ premda nije posve siguran.²²⁾ Leo Allatius²³⁾ hoće, da je Dimitrije rođen u Carigradu. Tako misli i F. Novati,²⁴⁾ valjda na osnovi, što latinski neki pisci, napose Kydonov prijatelj firentinski kancelar i humanista Lino Coluccio di Piero dei Salutati piše u jednom svome pismu: *multae venerationis et scientiae viro Dimitrio Chidonio Constantinopolitano*.²⁵⁾ U mladosti mu, kako sam kaže u jednom svome još neizdanom djelu u Cod. vindob. 260 theol. gr. fol. 210^v bio učiteljem poznati bizantinski polemik i solunski metropolita Nilos Kabasilas²⁶⁾. Kad je 1343. buknuła u Solunu socijalna revolucija, u kojoj se dignuo proletarijat t. zv. zeloti protiv plemstva ostavio je i Kydones svoj rodni grad. Morao je to valjda učiniti ne samo kao član odlične familije nego i kao pristaša protucara Joana Kantakuzena²⁷⁾. Nuzgredice budi spomenuto, da su zeloti bili veliki neprijatelji Kantakuzenovi i Hesychasta, a oduševljeni

¹⁶⁾ Rukopisi *ὁ Κυδώνη, Κυδώνιος, Κυδώνης*. O životu vide K. Krumbacher l. c. 487. A. Palmieri u *Dictionaire de theol. cathol.* III (1908 col. 2454–58). Sr. Juraj Pavić: O grčkim prijevodima lat. bogoslova u *Bog. Smotri* VI (1915) str. 194 ss.

¹⁷⁾ Miclosich et Müller: *Acta et Diplomata* vol. VI. ss. 184.

¹⁸⁾ Izdanje u *Corpus hist. byzant.* Bonn I. 126 ss. 752.

¹⁹⁾ Ed. Boissonad. *Anecd. nova* rg. 289.

²⁰⁾ Cod. Vindob. theol. graecus 260 fol. 268^v – 211^r *Ἐπιστολαὶ Δημητρίου τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης*... Cod. moscov. 394.

²¹⁾ l. c. 489. – ²²⁾ l. c. 497.

²³⁾ De consensione pg. 856.

²⁴⁾ F. Novati: *Epistolari* di Coluccio Saluta'i vol. III. pg. 105 u (*Fonti per la Storia d' Italia* publicati dall' istituto storico italiano. *Epistolari* secol X V – XV).

²⁵⁾ O Coluccio Salutati ss. A. v. Martin: *Coluccio Salutati's Tractat „vom Tyrannen“* (Abhandl. zur Mittl. u. Neuier Geschichte sv. 47 Berlin 1913.).

²⁶⁾ . . . ἐν νεότητι παρ' ἐκείνον πεφοιτημένα καὶ παρ' ἐκείνον δοξάμενον τὰ τῆς ἡλικίας ταύτης μαθήματα . . .

²⁷⁾ O. Tafrahi l. c. zadnji odsjek. K. Јиречек—Радонић: *Историја Срба*. Београд 1922. I. 295.

pristaše Barlaama. Njihov poraz 1350. godine mnogo je pridonio i tome, da je nauka Barlaamova bila odsuđena.

Žrtvama revolucije posvetio je Kydones jednu svoju monodiju, koja počinje: „*Ἄνδρες, ὅσοι τὰς τῶν συγγενῶν διαπεφεύγατε χεῖρας, ἐγὼ μὲν οὐδ' ὅτι χρεὶ καλεῖν τῆρ πόλιν, ἐν ἧ πάντα πεπόνθαμεν, δύναμαι . . .*“²⁸).

Svojom učenošću stekao je osobito povjerenje cara Kantakuzena, pa ga ovaj hvali kao učenjaka i državnika²⁹). Moglo bi se zaključiti, da je i Kydones zajedno s carem bio s početka pristaša Hesychasta a tek poslije, kako se Kantakuzen povukao u samostan, pod uplivom zapadne teologije postao odlični branitelj i propagator njezin. U diplomatskom poslu, u pregovorima o sjedinjenju crkava, bio je poslan i u Italiju. Vrijeme njegova boravka u Italiji vrlo je sporno. K. Krumbacher³⁰) misli, da ono pada iza god. 1355., kad se naime car Kantakuzen morao odreći prijestolja i kad se povukao u samostan Mangana (*τῶν Μαγγάνων*), kamo ga je pratio i Dimitrija Kydones. Tako misli i F. Novati³¹). Prema A. Fumagalliu³²) bio je Kydones u Italiji u samoj godini 1355. Giulini³³) stavlja ovaj boravak među 1353. i 1361. g. Uzmemo li za ishodište god. 1355., kad je Kydones preveo bio već Summu contra Gentiles na grčki, onda je vjerojatno, da se za tako tačan prijevod, kakav je njegov morao usavršiti daleko prije te godine. Kad spomenemo, da je Kantakuzen u pitanju sjedinjenja u dva navrata god. 1348. i 1353. slao poslanstvo u Italiju,³⁴) onda je naša tvrdnja još vjerojatnija. O motivima i bližim okolnostima njegova putovanja i boravka znat ćemo tačnije tek onda, kad bude objelodanjena njegova obilna korespondencija. Zanimiva su u tom pogledu njegova pisma Konstantinu Asanu³⁵). Godine 1374. boravio je Kydones u svojoj

²⁸) M. Treu: Theodori Pediasini eiusque amicorum quae extant (Programm des Victoria-Gymnasiums in Potsdam 1899 str. 57).

²⁹) Kantakuzenos u Histor. byzant. ed. Bonn. III. 107. . . . σοφίας μὲν εἰς ἄκρον τῆς ἐξώθεν ἐπειλημμένον, οὐχ ἧτιον δὲ καὶ ἔργοις φιλοσοφοῦντα καὶ τὸν σόφροντα βίον καὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου κακῶν ἀπηλλαγμένον ἕρημένον.

Sitzungsberichte d. kön. Preuss. Akademie d. Wissenschaft 4. I. (1888) pg. 1410.

³⁰) l. c. pg. 487. — ³¹) l. c. III. pg. 106.

³²) Raccolta milanese del 1757. (t. II. n. IV.).

³³) Mem. spett. alla storia della città e camp. di Milano. Milano 1857.

V, 516.

³⁴) A. Pichler: Geschichte d. kirchl. Trennung. München 1846. I. 375.

³⁵) Rukopisi u Londonu Cod. Burn. 75 iz 15. stolecā. Neki od njih izdani u *Νέος Ἑλληνομνήμων* I (1904) str. 205 ss. M. Jugie tvrdi u *Echos d'Orient* XVII (1914.) str. 97, da je Kydones boravio u Italiji kao prognanik, jer je radio na sjedinjenju. Kad bi ovo stalo, onda ne bi mogli shvatiti gornju pohvalu Kantakuzenovu a i pismo Kydonovo prijatelju Maksimu Calophon, o kome niže.

domovini, odakle je dopisivao i s papom Grgurom XI.³⁶⁾ U dubokoj starosti³⁷⁾ god. 1395. povratio se još jedamput u Italiju, valjda kao poslanik cara Manuela sa Dimitrijom Chrysolorom.³⁸⁾ Talijani Roberto Rosso i Jakob Angeli vrlo susretljivo ga primiše, a ovaj posljednji ga pače nakon nekoliko mjeseci otpratio i u Grčku.³⁹⁾ Godina smrti njegove ne može se točno ustanoviti. Drži se, da je umro na Kreti oko 1400.⁴⁰⁾ Isto tako ne može se znati, da li je bio kaluđer.⁴¹⁾

Dimitrije Kydones spada bez sumnje među najplodnije i najnaobraženije teološke grčke pisce XIV. stoljeća, čija će veličina tek onda izbiti u pravom svjetlu, kad njegova djela budu oteta vječnoj zaboravi. — Najveća je pak njegova zasluga, što je uz M. Planuda prvi od Grka svojom prevodilačkom djelatnošću pokušao prokrčiti put zapadno latinskoj teologiji u grčku crkvu. Zato ćemo i mi ovoj njegovoj djelatnosti posvetiti veću pažnju.

III. Prevodilačka djelatnost Dimitrija Kydona.⁴²⁾

Baveći se prvi puta po zapovijedi cara Kantakuzena diplomatskim poslovima u Italiji proučavao je Dimitrije Kydones marljivo latinski jezik i zapadne bogoslovske prvake. U jednom se pismu⁴³⁾ o proučavanju sv. Tome žali svome prijatelju Maksimu Kaloferu,⁴⁴⁾ da još nije naučio latinski, kako je želio, jer je imao i drugih dužnosti, koje mu car povjerio . . . *ὅτ' οὐπω τῆς Ἰταλῶν γλώσσης, ὅσον ἐβουλόμην, συνλεξάμην ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν κοινῶν φροντίδες καὶ ἀσχολίαι, αἷς με βασιλεὺς τότε φέρων προσέδωκε, καὶ τὸ δεῖν τὰς πάντων χρείας μανθάνοντα δὴλας ἐκείνῳ ποιεῖν, οὐ πάνυ τὴν ἐρμηναίαν ἀκριβοῦν συνεχώρουν.* No kako ćemo vidjeti na navednim primjerima njegovih prijevoda, ovo je samo skromna isprika još skromnijega učenjaka.

³⁶⁾ Wading Annales Minor. VIII, 289, I.

³⁷⁾ Novati I. c. pg. 110 . . . scio quod, cum non iam senior, sed omnino senex sis, multa te necesse vidisse et experientiae consuetudine, praeter ea quae de doctrina proveniunt, artem tibi vivendi componere debuisset . . . piše Coluccio Salutati, a dalje ga uspoređuje s Katonom.

³⁸⁾ O njemu vidi K. Krumbacher I. c. 110.

³⁹⁾ Novati I. c. III, 106. — ⁴⁰⁾ K. Krumbacher I. c. 487. Sigurno je da je 1396. boravio još u Italiji.

⁴¹⁾ Krumbacher niječe a Ehrhard tvrdi u Gesch. d. byzant. Litteratur str. 487, 102.

⁴²⁾ Sr. Juraj Pavić: O grčkim prijevodima lat. bogoslova (Bog. Smotra VI (1915.), pg. 194 ss.

⁴³⁾ Izdao ga N. Franco u Nel giubileo episcopale di Leone XIII. Omaggio della Biblioteca Vaticana Roma 1893. nažalost samo u nekim izdanjima.

⁴⁴⁾ M. Rackl: Dem. Kydones als Verteidiger u. Übersetzer des hl. Thomas v. Aquino u. Der Katholik 1915. str. 32.

Kydones je prevodio primoran potrebama svoga vremena tačno i savjesno, svjestan si teškoće veïkog djela. Prevodio je bez sumnje najprije ono, za što je mislio, da će najviše moći unijeti svijetla u rasplamsalu hesychastičku borbu i doprinijeti pobjedi istine te umiriti razdražene duhove njegove domaje. To su bile Summa contra gentiles i Summa theologia sv. Tome Akvinca a onda dolazi ostalo, za što je držao, da će biti u velike od koristi za grčku teologiju uopće.

1. Summa contra gentiles. Dopršio je Kydones na badnjak god. 1355. poslije podne u 3 sata Cod Vatic. gr. 616 fol. 312^v nosi ovaj natpis: Finito libro sit laus et gloria Christo. Istum librum translulit de Latino in Graecum Demetrius de Thesalonica, servus Jesu Christi. Laboravit autem transferendo per unum annum et fuit completus anno 1355 indictione octava XXIV mensis decembris, hora post meridiem tertia. Hoc autem dictum est non solum pro istis duobus libris, tertio scilicet et quarto, sed pro tota Summa contra gentiles, quae tota fuit translata.⁴⁵⁾ Prema N. Franco⁴⁶⁾ i M. Racklu⁴⁷⁾ napisao je ovu bilješku sam Kydones. Potpuni prijevod Sume u sve četiri knjige sadržaje Cod 1236. Bibliothèque nationale Ancien fonds grec. u 523 folija iz 15. stoljeća u Parisu⁴⁸⁾ s ovim naslovom: *Πίναξ τοῦ ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Ἀκίνου κατὰ Γραικῶν βιβλία τέσσαρα. Τοῦ ἁγίου Θωμᾶ τοῦ τῆς παρὰ λατίνοις λεγομένης τάξεως τῶν ἀδελφῶν Προδικατόρων καὶ κηρύκων, περὶ τῆς ἐν τῇ καθολικῇ πιστεὶ ἀληθείας ἢ καθ' ἑλλήνων βιβλίον πρῶτον μετενεχθὲν ἐκ τῆς Λατίνων γλώσσης εἰς τὴν ἐλλάδα παρὰ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη.* Zatim Cod. Vaticanus graec. 613 fol. 497 s naslovom: *Τοῦ σοφῶς Θωμᾶ τοῦ τῆς παρὰ Ῥωμαίους λεγομένης τάξεως τῶν ἀδελφῶν Προδικατόρων . . .*⁴⁹⁾ i Cod. 27 biblioteke sv. Joana i Pavla u Veneciji s ovim natpisima: I. *Τοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ, τοῦ παρὰ Ῥωμαίους Μαστροῦ τῆς ἱερᾶς τῶν χριστιανῶν γεγονότος θεολογίας, περὶ τῆς ἐν τῇ καθολικῇ πιστεὶ ἀληθείας, καὶ κατὰ αἰρέσεων τῶν ἐναντίων μὲν αὐτῇ.* II. *Τοῦ αὐτοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ βιβλίον Β'.* III. *Παρέκβολαι ἐν τοῦ κατὰ ἑλλήνων τρίτου βιβλίου, τοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ: ἄπερ ἐκ τῆς . . . διαλέκτου εἰς τὴν ἐλλάδα μετήνευκεν ὁ σοφώτατος κύριος Δημήτριος ὁ Κυδώνης.* IV. *Τοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ βιβλίον τὸ Δ. ἄπερ ἐκ*

⁴⁵⁾ R. Coulon: Beati Johannis Dominici Lucula Noctis. Paris 1900. str. 395.

⁴⁶⁾ I codici vaticani della versione greca delle opere S. Tommas d' Aquino u Nel Giubileo I. c. Roma. 1893. — ⁴⁷⁾ I. c. 34.

⁴⁸⁾ H. Omont: Inventaire sommaire de manuscrits grecs de la Bibl. nationale. Paris 1889. II. 156, 273.

⁴⁹⁾ Sravni članak Rackla I. c. pg. 34.

της τῶν λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν ἑλλάδα μετήνεικεν ὁ σοφώτατος καὶ λογιώτατος Κύριος Δημήτριος ὁ Κυδώνης.⁵⁰⁾ Ovi su rukopisi pripadaju XV. vijeku. Noviji je rukopis patrijarhalne biblioteke u Jeruzalemu (XVII. stolj.) a sadržaje također sve četiri knjige Sume.⁵¹⁾ Nosi natpis: *Θωμᾶ τοῦ παρὰ Λατίνοις διδασκάλου τῆς ἱερᾶς Θεολογίας κατὰ ἐθνικῶν βιβλίον πρῶτων (β', γ' καὶ δ') μετηνέχθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ πρὸς τὴν ἑλλάδα γλῶττιαν παρὰ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη.* Još novijega je datuma onaj u biblioteci Centralnog Seminara u Bukureštu⁵²⁾ (pripada XVIII. stolj. fol. 552). Slaže se u svemu s gornjim jerusalemским.

Većina rukopisa sadržaje samo jednu ili više knjiga spomenute Summa contra Gentes. Tako knjigu I. imade još Cod. 9. Riccard. fol. 1—54: *Τοῦ μακαρίου καὶ σοφοῦ Θωμᾶ τοῦ Ακουίνου τῆς παρὰ Ῥωμαίους λεγομένης τάξεως ἀδελφῶν πραιδικατόρων ἔτι παρὰ τοῖς αὐτοῖς μαγίστορος τῆς ἱερᾶς τῶν χριστιανῶν Θεολογίας. Περὶ τῆς ἐν τῇ καθολικῇ πίστει ἀληθείας καὶ κατὰ τῶν αἰρέσεων τῶν ἐναντιουμένων αὐτῇ.*⁵³⁾ Cod. Moscov. 259 ($\frac{332}{\text{CCCXIX}}$) fol. 51—152 bez naslova.⁵⁴⁾ Cod. XXIII. b. V. 3. biblioteke u Turinu⁵⁵⁾: *Τοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ τοῦ τῆς παρὰ Ῥωμαίους λεγομένης τάξεως τῶν ἀδελφῶν Πρεδικατόρων, ἔτι παρὰ τοῖς αὐτοῖς μαγίστορος τῆς ἱερᾶς τῶν χριστιανῶν Θεολογίας περὶ τῆς ἐν τῇ καθολικῇ πίστει ἀληθείας καὶ κατὰ τῶν αἰρέσεων τῶν ἐναντιουμένων αὐτῇ.* Na kraju piše, da je Codex napisan mjeseca novembra 6941. (t. j. 1443. god.).

Knjiga I. i II. sadržaje Cod. 149. Bibl. S. Marci Venet. zatim 148 iste biblioteke, iz kojih iznosimo po prvi puta na svjetlo neke ulomke Kydonovih prijevoda. Cod. 117. (AF 2637. Laurentiane) fol. 51^r, fol. 148^r⁵⁶⁾ Cod. Vatic. gr. 614 fol. 1^r—75^v samu drugu knjigu. Nadalje imaju III. i IV. knjigu Cod. Vatic. gr. 615 fol. 1—438^v, Cod. Vat. gr. 616. fol. 3—313^v. i Cod. 72 Bibl. St. Joannis et Pauti u Venec. Samu četvrtu sadržava Cod. 572. Bibl. S. Marci u Veneciji. Cod. B—53 evangeličke bibl. u Smyrni.⁵⁷⁾ i

⁵⁰⁾ De Rubeis: Dissert. critica in S. Thomam XII. c. III. (Editio Leonina I pg. CLXXXV.

⁵¹⁾ Papadopolos Kerameus: Biblioth. Hierosol. IV. pg. 391.

⁵²⁾ C. Litzica: Catalogul manuscriselor grecesti. Bukarest 1909. str. 187.

⁵³⁾ G. Vitelli: Indice dei codici greci u (Studi italiani di Filologia classica vol. II.) Firenze-Roma 1894. pg. 478 ss.

⁵⁴⁾ Владимир: Описание рукописей московск. синод. библи. Москва 1894. I. str. 356. ss.

⁵⁵⁾ Jos. Pasinus: Codices mss. Taurini 1749. str. 93. Sravni E. Legrand: Bibl. hellenique. Paris 1885. II, 152.

⁵⁶⁾ Studi italiani di filologia classica I (1893) pg. 156.

⁵⁷⁾ Katalog od Papadopala-Kerameosa. Smyrna 1877. str. 46.

4526 gore Athosa⁵⁸) s natpisom: *Τοῦ Θωμᾶ [Ακρινάτου] τοῦ φιλοσόφου κατὰ ἐθνεῶν εἰς τέσσαρα το τέταρτον.* potječe već iz 18. stoljeća. Mnogi rukopisi imadu kraće ili dulje izvadke iz Summe tako n. pr. Cod. Thomae Roë br. 21 ima 47 poglavlja iz 3. knjige⁵⁹) i Cod. Vindob. pal. graecus theol. 243. fol. 2—59^v te 256 fol. 7—76.

Već iz navedenih naslova isključena je svaka sumnja o autoru ovih prijevoda. Najstariji rukopisi pariški, vatikanski i venecijanski jasno govore za Dimitriju Kydona. Prema Quéatif—Echardu⁶⁰) oni su u svemu suglasni. Pariška biblioteka ima doduše Cod. 1868. jedau prijevod Summa contra Gentes na početkn vrlo manjkav i bez imena autora, isto takc i Cod. 248. Fonds du Supplem. gr. s naslovom: *capita librorum quatuor, qui Malleus haeticorum inscribitur, D. Thomae Aquinatri contra gentiles ex latinis graeca facta incerto interprete;*⁶¹) no u prijevodu su posve jednaki ostalima, koji nose Kydonovo ime.

Da se vidi, kako je Kydones prevodio evo nekoliko ulomaka:

Summa contra Gentes.

Cod. 149. Venet. fol. 1^r.

*Τοῦ μακαρίου Θωμᾶ τοῦ τῆς παρὰ
Ρωμαίους λεγομένης τάξεως τῶν Ἀδελ-
φῶν Πρεδicatorῶν ἔτι τε παρὰ τοῖς
αὐτοῖς Μαίστορος τῆς ἱερᾶς τῶν χριστιαν-
ῶν γεγονότος θεολογίας περὶ τῆς ἐν τῇ
καθολικῇ πίστει ἀληθείας καὶ κατὰ τῶν
αἰρέσεων τῶν ἐναντιουμένων αὐτῇ.*

Κεφάλαιον α'

Τίς ὁ τοῦ σοφοῦ σκόλος.

*Ἀλήθειαν μελετήσει ὁ λάρωξ μου.
ἐβδελγμένα δὲ ἐναντίον ἐμοῦ χεῖλη
ψευδῆ, φησὶν ἐν τῷ ἐνάτω τῶν παροι-
μιῶν ὁ Σολομών. Ἡ κοινὴ τῶν πολλῶν
δόξα, ἥπερ ἐν τοῖς ἀξιολογωτέροις δεῖν
ἀκολουθεῖν ὁ σοφὸς ἀποφαίνεται, σοφίας
ἀξιὸν λέγεσθαι τοῖς ὀρθῶς τὰ πράγματα
ταύτηντας καὶ ταῦτα καλῶς διοικοῦντας.
Ἔθεν μετὰ τῶν ἄλλων ἃ περὶ τοῦ σοφοῦ*

Liber I.

Caput I.

Quod sit officium sapientis.

Veritatem meditabitur guttur meum,
et labia mea detestabuntur impium.
(Prov. VIII, 7.).

Multitudinis usus, quem in rebus
nominandis sequendum Philosophus
censet, communiter obtinuit, ut sapien-
tes dicantur qui res directe ordinant et
eas bene gubernant. Unde, inter alia

⁵⁸) Spyr. P. Lambros: Catalogue of the greek manuscripts on mount Athos. Cambridge 1900. II. str. 143.

⁵⁹) H. O. Coxe: Catalogi codicum mss. biblioth. Bodleianae Oxonii 1853. col. 480.

⁶⁰) Scriptores ordinis Prædicatorum I. pg. 346.

⁶¹) Ontont H.: Inventaire sommaire de mss. du suppl. grec de la Biblioth. nation. Paris 1883. pg. 31.

νομίζουσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ τοῦτο τίθησιν ὁ φιλόσοφος. οὗ τοῦ σοφοῦ ἐστὶ τὸ τίθειν.

Τῶν δὲ πρὸς τὸ τέλος τεταγμένων ἀπάντων τῆς τε διοικήσεως καὶ τῆς τάξεως τὸν κανόνα ἀπὸ τοῦ τέλους ἀνάγκη λαμβάνεσθαι. Τὸ τε γὰρ τῶν πραγμάτων ἕκαστον ἄριστα διατίθεται ὅταν ἀρμοζόντως πρὸς τὸ οἰκτεῖον τίθηται τέλος. Τὸ γὰρ ἕκαστον ἀγαθὸν τὸ τέλος ἐστίν. Ὅθεν ὁρῶμεν ἐν ταῖς τέχναις ἐκείνην τῆς τέρας ἡγεμόνα καὶ ὡσπερ ἄρχουσαν εἰς ἡν τὸ ταύτης ἀνήκει τέλος. Ὡσπερ ἡ ἰατρικὴ ἄρχει τῆς τῶν φαρμάκων σκευαστικῆς, καὶ ταύτην τίθει καὶ γὰρ ἡ ὄργια περὶ ἡν ἡ ἰατρικὴ στρέφεται πάντων φαρμάκων τέλος ἐστίν. ἢ τῆ ἐλευθερίᾳ τῶν φαρμάκων σκευαστικῆς τελειοῦνται. Τὸ ὅμοιον δὲ θεωρεῖται ἐπὶ τῆ τῆς κυβερνητικῆς πρὸς τὴν ναυπηγικὴν, τῆς τε στρατιωτικῆς πρὸς τὴν ἱππικὴν καὶ πολεμικὴν μάσιν παρασκευῆν. Αἱ δὲ τέχναι τῶν ἄλλων ἄρχουσαι ἀρχιτεκτονικαὶ καλοῦνται τοιούτων ἄρχουσαι τέχναι, ὅθεν καὶ οἱ τοιούτων τεχνῖται ἀρχιτέκτονες καλοῦμενοι τῶ τῶν σοφῶν ἀνὴρματι μεμνόνουσιν ἑαυτοῦς. Ἐπεὶ δὲ οὗτοι μερικῶν τιῶν πραγμάτων τέλος σκοποῦντες πρὸς τὸ καθόλου τέλος οὐκ ἐφικνοῦνται, λέγονται μὲν σοφοὶ κατὰ τὸδε ἢ τὸδε τὸ πρᾶγμα, ἢν τρόπον ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησιν Ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα. Τοῦτομα ἀπλῶς τὸν σοφὸν ἐκείνον φυλάττεται μόνον, οὗτινος ὁ σκοπὸς περὶ τὸ καθόλου στρέφεται τέλος. ὅπερ ἡ τοῦ παντός ἐστὶ πάντων ἀρχή. Ὅθεν κατὰ τὸν φιλόσοφον τὸν σοφὸν ἐστὶ τὰς ἀνωτάτω σκοπεῖν αἰτίας.

quae homines de sapiente concipiunt, a Philosopho ponitur, quod sapientis est ordinare.

Omnium autem gubernandorum et ordinandorum ad finem, gubernationis et ordinis regulam ex fine sumi necesse est.

Tunc enim unaquaeque res optime disponitur, quum ad suum finem convenienter ordinatur.

Finis enim uniuscujusque est bonum. Unde videmus, in artibus, unam alterius esse gubernativam et quasi principem ad quam pertinet eius finis sicut medicinalis ars pigmentariae principatur, et eam ordinat propter hoc quod sanitas, circa quam medicinalis versatur, finis est omnium pigmentorum, quae arte pigmentaria conficiuntur. Et simile aparet in arte gubernatoria, respectu navifactivae; et in militari, respectu equestri et omnis bellici apparatus.

Quae quidem artes, aliis principantes, architectonicae nominantur quasi principales artes; unde et earum artifices, qui architectones vocantur, nomen sibi vindicant sapientium.

Quia vero praedicti artifices, singulorum quarundam rerum fines pertractantes, ad finem universalem omnium non pertingunt, dicuntur quidem sapientes hujus vel illius rei, secundum quem modum dicitur: Ut sapiens architecton fundamentum posuit. Nomen autem simpliciter sapientis illi soli reservatur, cuius consideratio circa finem universalem versatur, qui etiam est universitatis principium. Unde secundum Philosophum sapientis est causas altissimas considerare.

Co d. 149. Venet. fol. 93^r.

Ἀρχὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου.

Συνέχεια τῶν προηγουμένων πρὸς τὰ ἐκόμενα.

Ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου καὶ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασί σου ἀδολεσχήσω. Ἐκαστον πράγματος τὴν τελείαν γνώσιν

Liber II.

Continuatio sequentium ad praecedentia.

Meditatus sum in omnibus operibus tuis, in factis manuum tuarum meditabar. Rei cuiuslibet perfecta cognitio

ληφθῆναι αδύνατον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ μὴ γινωσκομένης. Ἐκ γὰρ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ εἶδους τῆς ἐνεργείας τὸ μέτρον καὶ τὴ ποιότητα τῆς δυνάμεως λογίζεσθαι δύνατον. Ἡ δὴ δὴ δυνάμις τὴν φύσιν τοῦ πράγματος δείκνυσι, κατὰ τοῦτο ἕκαστον πέφυκεν ἐνεργεῖν διὰ τοιαύτης ἐνεργείας φύσεως ἔλαχεν. Ἡ δὲ τοῦ πράγματος ἐνεργεία διπλῆ τις ἐστὶ, ὡς ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ ἐννάτῳ τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ παραδίδοσι. Μία μὲν ἢ τις ἐν αὐτῷ μένει τῷ ἐνεργοῦντι, καὶ ἔστι τελειότης αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος, ὡσπερ τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ νοεῖν καὶ θέλειν, ἕτερα δὲ ἥτις διαφαίνει ἐπὶ τὰ ἔξω, ἥτις τοῦ γενομένου τελειότης ἐστίν, ὅ διὰ ταύτης συνίσταται, ὡσπερ τὸ θεομαρτυρεῖν καὶ προθίζειν καὶ οἰκοδομεῖν.

Ἐκατέρα δὲ τῶν εἰρημέμων ἐνεργειῶν τῷ Θεῷ ἀρμόζει. Ἡ πρώτη μὲν ἐν αὐτῷ οὐ νοεῖ, θέλει, χαίρει, ἀγαπᾷ ἢ δὲ ἕτερα, οὐ τὰ ὄντα εἰς τὸ εἶναι προάγει καὶ τούτων ἄρχει καὶ συντηρεῖ. Ἐπεὶ δὲ ἢ πρώτη ἐνεργεία τοῦ ἐνεργοῦντος τελειώσις ἐστίν, ἢ δὲ δευτέρα τοῦ γενομένου, τοῦ δὲ ποιουμένου, τὸ ποιοῦν πρότερον ἐστὶ φύσει καὶ αἰτιον αὐτοῦ, ἀνάγκη τὴν προτέρα τῶν εἰρημέμων ἐνεργειῶν λόγον εἶναι τῆς δευτέρας καὶ ταύτης φυσικῶς προηγέσθαι, ὡσπερ τοῦ ἀποτελέσματος τὴν αἰτίαν ὅ δὴ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνους τράγμασιν ἐκδηλότατα φαίνεται τῆς γὰρ οἰκοδομησεως ἢ τοῦ τεχνίτου θεωρία καὶ θέλησις αἰτία ἐστίν. Ἡ πρώτη τοίνυν τῶν εἰρημέμων ἐνεργειῶν ὡσπερ ἀπλῆ τοῦ ἐνεργοῦντος τελειώσις τοῦ ὄντος τῆς ἐνεργείας κεκληῖται. Ἡ δὲ δευτέρα τελειώσις οὐσα τοῦ γενομένου τοῦ ὄντος τοῦ ἐπιηδεύματος εἰληφεν. ὅθεν χειροποίητα λέγονται αἶψα διὰ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὅπῃ τοῦ τεχνίτου εἰς τὸ εἶναι παράγονται. Περὶ τῆς θείας γνώσεως καὶ θέλησεως ὁ λόγος ἡμῖν γέγονε, πρὸς δὲ τὴν τελείαν τῆς θείας ἀληθείας ἐπίσπεψιν. Ὑπολείπεται νῦν περὶ τῆς δευτέρας ἐνεργείας διαλαβεῖν, ἥγον δ' ἥς ὅπῃ τοῦ Θεοῦ παράγονται καὶ κυβερνῶνται τὰ πράγματα.

haberi non potest, nisi eius operatio cognoscatur.

Ex modo enim operationis et specie, mensura et qualitas virtutis pensatur.

Virtus vero naturam rei monstrat; secundum hoc enim unumquodque naturam est operari, quod actu talem naturam sortitur. Est autem duplex rei operatio, ut philosophus tradit (Metaphy. IX.):

Una quidem, quae in ipso operante manet et est ipsius operantis perfectio, ut sentire, intelligere et velle; alia vero, quae in exteriorem rem transit, quae est perfectio facti quod per ipsam constituitur, ut calefacere, saecare et aedificare.

Utraque autem dictarum operationum competit Deo: prima quidem, in eo quod intelligit, vult, gaudet et amat; alia vero, in eo quod res in esse producit et eas conservat et regit. Quia vero prima operatio perfectio operantis est, secunda vero perfectio facti, agens autem naturaliter prius factum est et causa ipsius, oportet quod prima dictarum operationum sit ratio secundae et eam praecedat naturaliter sicut causa effectum; quod quidem in rebus humanis manifeste aparet; consideratio enim et voluntas artificis principium est et ratio aedificationis.

Prima igitur dictarum operationum, tamquam simplex operantis perfectio, operationis vindicat sibi nomen vel etiam actionis; secunda vero, eo quod sit perfectio facti, factionis nomen assumit; unde manufacta dicuntur quae, per actionem huiusmodi, ab artifice in esse procedunt.

De prima autem Dei operatione in praecedenti libro iam diximus, ubi est actum de cognitione et voluntate divina. Unde, ad completam divinae veritatis considerationem, restat nunc de secunda operatione tractare, per quam scilicet res producuntur et gubernantur a Deo.

C o d. 145. Venet. fol. 32^r.

L i b e r III.

C a p. I.

Deus magnus Dominus, et Rex magnus super omnes deos. Quoniam non repellet Dominus plebem suam, quia in manu ejus sunt omnes fines terrae et altitudines montium ipse conspicit. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et siccam manus eius formaverunt. (Ps. XCIV. 3-5).

Unum esse primum entium, totius esse perfectionem plenam possidens, quod Deum dicimus, ostensum est superius (l. I. c. 13), quod ex suae perfectionis abundantia omnibus existentibus esse largitur, ut non solum primum entium, sed ed primum principium omnium esse comprobetur. Esse autem aliis tribuit non necessitate naturae, sed secundum suae arbitrium voluntatis, ut ex superioribus est manifestum. Unde consequens est ut factorum suorum sit dominus; nam super ea quae nostrae voluntati subduntur dominamur.

Hoc autem dominium super res a se productas perfectum habet, utpote qui ad eas producendas non exterioris agentis adminiculo indiget nec materiae fundamento, quum sit totius esse universalis effector. . . .

C a p. CXXXIV.

Solutio rationum supra inductarum contra paupertatem.

His autem visis, rationes praedictas, quibus paupertas impugnatur dissolvere non est difficile.

Quamvis enim homini naturaliter insit appetitus congregandi ea quae sunt necessaria ad vitam, ut prima ratio proponebat, non tamen hoc modo quod oporteat quemlibet circa hoc opus occupari. Nec enim in apibus omnes eidem

Τοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ κατὰ Ἑλλήνων βιβλίον τρίτον.⁶²⁾

Θεὸς μέγας κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς θεοὺς. "Οτι οὐκ ἀπόσαστο κύριος τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέδαια τῆς γῆς καὶ τὰ ὄρη τῶν ὄρεων αὐτὸς ἐπιβλέπει. "Οτι αὐτοῦ ἐστὶν ἡ θάλασσα, καὶ αὐτὸς ἐποίησεν αὐτήν, καὶ τὴν ξηρὰν αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἔπλασαν.

Μίαν εἶναι τῶν ὄντων ἀρχὴν ὅλον τοῦ εἶναι ἐντελὴ τελειότητα κεκτημένην, ἕνα θεὸν εἶναι φανερὸν, ἐν τοῖς ἀνωτέρω δεδειχάμεν, ἧς ἐκ τοῦ πληρόματος τῆς αὐτῆς τελειότητος πᾶσι χορηγεῖ τὸ εἶναι τοῖς ὄντων, ἵνα μὴ μόνον πρώτη τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων εἶναι δευχθῆ. Οἷς οὐ φύσεως ἀνάγκη τὸ εἶναι διένειμεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ τῆς αὐτῆς θελήσεως ἀτεξούσιον ὡς ἐκ τῶν προειρημένων ἐστὶ φανερόν. "Οθεν ἐπόμενον ἐστὶ κύριον εἶναι τῶν αὐτοῦ ποιημάτων, καὶ ἡμεῖς γὰρ τῶν τῇ ἡμετέρᾳ ὑποτεταγμένων θελήσει ἄρχειν λεγόμεθα. Ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν τελείαν πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραγμῆνα πράγματα ἔχει, ὡς ἂν πρὸς ἐκεῖνα οὐκ ἔξωθεν ἑνὸς ποιῶντος προσδεόμενον συνεργίας οὔτε τοῦ τῆς βλῆς ὑποκειμένου, ὅλον τοῦ ὄντος καθόλου ὢν ποιητῆς. κ. τ. λ. . . .

Fol. 206^r.

Κεφαλ. ρλδ'.

Λύσις τῶν κατὰ τῆς πενίας προειρηθέντων λόγων.

Τοῦτων δὲ θεωρηθέντων τοὺς προειρημένους λόγους οἷς ἡ εἰρημένη πενία πολεμᾶται οὐ χαλεπὸν ἐστὶ λύειν.

Εἰ γὰρ φύσει παντὶ ἀνθρώπῳ ἡ τοῦ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ζωὴν συνάγειν ἔφεις ἐνεστίν, ὡς ἡ πρώτη ἀπόδειξις προστίθει οὐ τοῦτον μέντοι τὸν τρόπον ὡς ἀνάγκη εἶναι περὶ τὸ ἔργον τοῦτον ἅπαντα περισπᾶσθαι. Ἐν γὰρ ταῖς με-

⁶²⁾ Od treće knjige sadržaje ovaj kodeks samo prve 133 glave, a od glave 134 samo prvih 5 rasprava.

γίταις οὐ τῆ αὐτῆ λειτουργίᾳ σχολάζουσι πᾶσαι, ἀλλ' αἱ μὲν τὸ μέλι συνάγουσιν, αἱ δὲ τοὺς δόμους ἀπὸ κηροῦ συνιστῶσιν, οἱ δὲ βασιλεῖς οὐ περισπῶνται περὶ ταῦτα τὰ ἔργα. Ὁμοίως δ' ἀνάγκη καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπεὶ γὰρ πολλὰ εἰσὶν ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, οἷς ἄνθρωπος εἰς οὐκ ἂν ἤρκεσε καθ' αὐτὸν, ἀνάγκη ὑπὸ τῶν διαφορῶν διάφορα γίνεσθαι, ὡς λόγον χάριν τινὰς μὲν εἶναι γεωργοὺς, τινὰς δὲ οἰκοδόμους, ἑτέροισι δὲ φυλακὰς ζώων, οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλων, ἐπεὶ δ' ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος οὐ τῶν σωματικῶν δεῖται μόνον ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τῶν πνευματικῶν, ἀνάγκη τοὺς μὲν τοῖς πνευματικοῖς σχολάζειν πρὸς τὴν τῶν ἄλλων βελτίωσιν, οἷς ἀνάγκη ἀπολελυμένους εἶναι τῆς τῶν πρὸς καιρῶν φροντίδος.

Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν διαφορῶν λειτουργημάτων πρὸς τὰ διάφορα πρόσωπα διανομὴ ὑπὸ τῆς θείας προνοίας γίνεται (fol. 206. v) ὥστε τινὰς πρὸς τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο τὸ λειτουργημᾶ ἀποκλίνειν.

Ὅτιω τοίνυν φανερόν, ὡς οἱ τὰ πρὸς καιρὰ ταῦτα καταλιμπάνοντες οὐκ ἀναίροῦσιν ἑαυτοῖς τὴν βοήθειαν τῆς ἰδίας ζωῆς, ὡς ὁ δεύτερος προσβάλλετο λόγος. Καταλείπεται δὲ τοῦτοις τῆς ἑαυτῶν ζωῆς ἐλάττω ἰσχυρὰ ἢ ἐξ ἰδίων πόνων, ἢ ἐκ τῆς ἀπορίας τῶν ἄλλων, εἴτ' ἐν κοινοῖς κήμασι ταῦτα λαμβάνουσιν, εἴτ' ἐν τῇ καθ' ἡμέραν τροφῇ, ὡπερ γὰρ ὁ διὰ τῶν φίλων δυνάμεθα δὲ ἡμῶν αὐτῶν ἀμηγένη δυνάμεθα, ὡς φησὶν ὁ φιλόσοφος, οὕτω καὶ ὅπερ ἔχουσιν οἱ φίλοι, ἡμέτερον γίνεται τρόπον τινά. κ. ι. λ.

vacant officio, sed quaedam colligunt mel, quaedam ex cera domos construunt, reges etiam circa haec opera non occupantur. Et similiter necesse est in homini us esse, quia enim multa necessaria sunt ad hominis vitam, ad quae unus homo per se sufficere non posset, necessarium est per diversos diversa fieri, puta ut quidam sint agricultores, quidam aedificatores, quidam animalium custodes, et sic de aliis; et, quia vita hominum non solum indiget corporalibus, sed magis spiritualibus, necessarium est etiam ut quidam vacent spiritualibus rebus ad meliorationem aliorum, quos oportet a cura temporalium absolutos esse.

Haec autem distributio diversorum officiorum in diversas personas fit divina providentia, secundum quod quidam magis inclinantur ad hoc officium quam ad alia.

Sic ergo patet quod qui temporalia relinquunt non sibi subtrahunt sustentationem vitae, ut secunda ratio proponebat. Remanet enim eis spes probabilis suae vitae sustentandae, vel ex labore proprio vel ex aliorum beneficiis, sive accipiant ea in possessionibus communibus sive in victu quotidiano; sicut enim quod per amicos possumus, per nos aliquid qualiter possumus, ut Philosophus dicit, ita et quod ab amicis habetur, a nobis aliquid qualiter habetur. etc.

Cod. 572. Venet. fol. 368^r.

Πανσαμένῃς μέντοι τῆς τοῦ οὐρανόου κινήσεως καὶ τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀπὸ τῶν στοιχείων, ἡ οὐσία καταλειφθήσεται τοῦτων διὰ τὸ τῆς θείας ἀγαθότητος ἀκίνητον.

Ἐδημιούργησέ γε τὰ πράγματα ἵνα ὦσιν, ὅθεν τὸ εἶναι ἐκεῖνον, ὅπερ ἐπιτηδείότητα πρὸς τὴν αἰδιότητα ἔχει αἰωνίως

Liber IV. — Finis.

Cessante tamen motu coeli et generatione et corruptione ab elementis, eorum substantia remanebit ex immobilitate divinae bonitatis.

Creavit enim res ut essent; unde esse rerum quae aptitudinem habent ad perpetuitatem in perpetuum remanebit.

διαμενεῖ. Ἔχουσι δὲ φύσιν ἐπιτηδεῖαν πρὸς τὸ ἀεὶ τὰ μὲν οὐράνια σώματα καὶ καθόλου καὶ κατὰ μέρη, τὰ δὲ στοιχεῖα καθόλου εἰ καὶ μὴ κατὰ τὰ μέρη. ἐπεὶ φθασιὰ εἰσι κατὰ ταῦτα, οἱ δὲ ἄνθρωποι κατὰ τὰ μέρη εἰ καὶ μὴ καθόλου, ἢ μὲν γὰρ λογικὴ φύξις ἄφθασιος, τὸ δὲ συνθετοῦ φθασιῶν. Ταῦτα τοίνυν καὶ οὐσίαν μενοῦσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐσχάτῃ καταστάσει τοῦ κόσμου, ἢ κατὰ τινὰ τρόπον ἐπιτηδεύοντα πρὸς τὸ αἰδίου ἔχει, ἀνακληροῦντος τοῦ θεοῦ τῇ ἐαυτοῦ δυνάμει ὡν ταῦτα κατὰ τὴν ἰδίαν δυνάμιν ἀπολείπεται, τὰ δ' ἄλλα ζῶα καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ μικτὰ σώματα ἢ παντάσῃσιν εἰσὶν φθασιὰ καὶ καθόλου καὶ κατὰ μέρη, καὶ οὐδένα τρόπον ἐν ἐκείνῃ τῇ τῆς ἀφθασιᾶς καταστάσει διαμενοῦσιν. Ὅτι τοίνυν νοεῖν δεῖ καὶ τὸ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον ἐν τῷ 29^ω πρὸς Κορινθίους α': Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τοῦτοι, ἐπεὶ τὸ νῦν ὄν σχῆμα τοῦ κόσμου πάσεται, ἢ δ' οὐσία μενεῖ. Ὅτι νοεῖται καὶ τὸ ἐν τῷ ἰδῶ τοῦ Ἰωβ λεγόμενον Ἄνθρωπος ὅταν κοιμηθῆ οὐκ ἀναστήσεται ἕως ἂν ἄλλοιωθῆ ὁ οὐράνιος. τοιούτοι ἕως ἂν ἢ διάθεσις αὐτῆ τοῦ οὐρανόθεν πάσεται δι' ἧς κινεῖται καθότις ἄλλοις αἰτίαις κινήσεις γίνεται.

Ἐπεὶ δὲ τῶν ἄλλων στοιχείων τὸ πᾶρ ἐστὶ μάλασιτα δρασιτὸν τῶν φθασιῶν ἀναλωτικόν, ἢ φθορὰ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι διαμενεῖν μὴ ὀφειλότων εἰκότως γενήσεται διὰ τοῦ πυρός, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν πίσιν ἐλόκειται τὸ τὸν κόσμον μελενταῖον διὰ πρὸς καθαρθῆσθαι, οὐ μόνον τῶν φθασιῶν σομάτων, ἀλλὰ καὶ τοῦ αἴσχον τοῦ τῷ κόσμῳ τοῦτω ἐπισυμβάντος ἐκ τῆς ἐπ' αὐτῷ κατοικῆσεως τῶν ἀμαρτολόων, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὃ λέγεται ἐν τῷ 7^ῳ τῆς δευτέρας Πέτρον. Θί γὰρ νῦν ὄντες οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ, τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀπειθέθησαν περὶ φηλαιτόμενοι εἰς τὴν ἡμέραν τῆς κρῖσεως, διὰ τῶν οὐρανόων ἢ τοῦ στερεώματος τοῦτον νοουμένον ἐν ᾧ εἰσι τὰ ἄστρα ἢ τὰ ἀπλανῆ ἢ τὰ πλανώμενα, ἀλλὰ τῶν

Habent autem naturam ut sint perpetua, secundum totum et partem, corpora coelestia; elementa vero secundum totum, licet non secundum partem, quia secundum partem corruptibilia sunt; homines vero secundum partem, licet non secundum totum; nam anima rationalis incorruptibilis est, compositum autem corruptibile. Haec igitur secundum substantiam remanebunt in ultimo illo statu mundi, quae quoquo modo ad perpetuitatem aptitudinem habent, Deo supplente sua virtute quod eis ex propria infirmitate deest; alia vero, animalia et plantae et corpora mixta, quae totaliter sunt corruptibilia secundum totum et partem, nullo modo in ipso incorruptionis statu remanebunt.

Sic igitur intelligendum est quod apostolus dicit:

Praeterit figura huius mundi (I. Cor. VII, 31), quia haec species mundi quae nunc est cessabit, substantia vero remanebit. Sic etiam intelligitur quod dicitur: Homo, quum dormierit non resurget, donec atteratur coelum (Job. XIV, 12) id est donec ista dispositio coeli cesset qua movetur et in aliis motum causat.

Quia vero inter alia elementa maxime activum est ignis et corruptibilium consumptivum, consumptio eorum quae in futuro statu remanere non debent convenientissime fiet per ignem purgabitur, non solum a corruptibilibus corporibus, sed etiam ab infectione quam locus iste incurrit ex habitatione peccatorum; et hoc est quod dicitur: Coeli qui nunc sunt, et terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservati in diem iudicii (II. Petri III, 7.). ut per coelos non ipsum firmamentum intelligamus in quo sunt sidera, sive fixa sive errantia, sed istos coelos aereos terrae vicinos.

ἀερίων οὐρανῶν τοῦτων τῶν ἐν γῆ πλῆσι-
ζόντων.

Ἐπεὶ τοίνυν ἡ σωματικὴ κτίσις τελει-
ῶν ἐν τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει συμβή-
σεται, οἱ δ' ἄνθρωποι οὐ μόνον τῆς
φθορᾶς ἐλευθερωθήσονται ἀλλὰ καὶ
δόξαν ἐπενδύσονται ὡς δῆλον ἐκ τῶν
προειρημένων, δεήσει καὶ τὴν σωματικὴν
κτίσιν λαμπρότης τινὸς καὶ δόξης, ὡς
αὐτῇ προσήκει τοχεῖν ἐπιεῖθεν ἐστὶ τὸ
λεγόμενον ἐν τῷ Κα τῆ: Ἀποκαλόφει-
βίδον τὸν οὐρανὸν καιρὸν καὶ τὴν γῆν
καινὴν, καὶ ἐν τῷ ξεῶ τοῦ Ἡσαίου·
Ἐγὼ κτίσω οὐρανοὺς καινοὺς καὶ γῆν
καινὴν, καὶ οὐκ ἔσονται ἐν μνήμῃ τὰ
πρότερα καὶ οὐκ ἀναβήσεται ἐπὶ καρδίαν,
ἀλλὰ χαίρήσεσθε καὶ ἀγαλλιάσεσθε ἕως
τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.

Θωμᾶ: ἱερεῦ: Βιζυμάνο: καὶ ταύτην
τὴν βίβλον ἐν Κρήτῃ μισθῷ ἐξέγραψε.

Quia igitur creatura corporalis fina-
liter disponetur per congruentiam ad
hominis statum, homines autem non
solum a corruptione liberabuntur, sed
etiam gloria induentur, ut ex dictis
patet, oportebit quod etiam creatura
corporalis quamdam claritatis gloriam
suo modo consequatur; et hinc est quod
dicitur: Vidi coelum novum et terram
novam; et: Ego creo coelos novos, et
terram novam; et non erunt in memoria
priora, et non ascendent super cor; sed
gaudebitis et exaltabitis usque in sem-
piternum. (Is. LXV, 17, 18.). Amen.

(Nastavit će se.)

